

РЕЦЕНЗІЯ

професора кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України,
кандидата юридичних наук, доцента **УЛЮТІНОЇ Олени Анатоліївни**
на дисертацію **ЯСЕЛЬСЬКОЇ Наталії Михайлівни**
на тему: «**Електронне правосуддя як інструмент забезпечення доступу
до суду в Україні та країнах Європейського Союзу**»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Роботу виконано на кафедрі міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України. Науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент Л. О. Головка.

Актуальність обраної теми дослідження полягає, насамперед, у спробі авторки комплексно дослідити організаційно-правові засади функціонування та розвитку електронного правосуддя в Україні та країнах Європейського Союзу в умовах швидкого розвитку цифрового суспільства та євроінтеграційних процесів. Саме ця проблема має пріоритетне значення в контексті зростаючої цифровізації яка, до того ж, ще більше активізувалася, враховуючи пандемію COVID-19 та воєнний стан в Україні.

Впровадження сучасних цифрових технологій у судову систему, безсумнівно, розширює доступ до правосуддя, оптимізує судовий процес та робить його більш ефективним. Визнаючи швидкі темпи цифровізації, Консультативна рада європейських суддів рекомендувала продовжувати інтеграцію цифрових технологій у судову систему, оскільки саме широке їх використання дозволить оптимізувати управління судовими документами та процесами, удосконалити судовий документообіг та функціонування системи судочинства, а також покращити оцінку діяльності роботи судової системи загалом.

Крім того, в 2021 році було анонсовано Стратегію цифрового десятиліття Європи, що передбачає стратегічне спрямування країн-членів ЄС на досягнення світового лідерства Європи в сфері поширення та використання технологій штучного інтелекту у всіх сферах суспільного життя (в тому числі в державному секторі та у судовій системі), який повинен бути орієнтований на людину, а процес та результати його використання викликали б довіру. Досягнення цього стратегічного завдання заплановано до 2030 року.

В дисертації Н. М. Ясельської проводиться дослідження організаційно-правових засад функціонування та розвитку електронного правосуддя, в тому числі шляхом аналізу можливостей інтеграції в її систему новітніх цифрових технологій штучного інтелекту, що також підтверджує актуальність обраної дисертанткою теми та її наукову новизну.

До того ж, питання можливості використання технологій штучного інтелекту в системах електронного правосуддя лише частково досліджувалося вітчизняними науковцями, що підкреслює потребу в комплексному науковому дослідженні та є актуальним і своєчасним.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх новизна є загалом достатнім. Він забезпечений використанням широкого методологічного інструментарію та ґрунтовною джерельною базою (316 найменувань, з них 134 іноземною мовою), в якій відображено різні аспекти проблематики.

Доведеність наведених дисертанткою висновків базується на належному використанні сукупності методів і прийомів наукового пізнання. Зокрема, за допомогою гносеологічного методу дослідження було визначено поняття, особливості та складові електронного

правосуддя. Використаний дисертанткою аналітичний метод дозволив виявити основні проблеми функціонування та використання електронного правосуддя в Україні та країнах ЄС. Формально-логічний метод сприяв дослідженню впровадження та використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у судовій системі України. Порівняльно-правовий метод покладено в основу аналізу досвіду ефективності функціонування систем електронного правосуддя в країнах Європейського Союзу та України. Методи правового моделювання та прогнозування було використано у процесі визначення перспективних напрямів подальшого розвитку електронного правосуддя (в тому числі шляхом інтеграції новітніх цифрових технологій), а також під час розроблення пропозицій щодо вдосконалення нормативного регулювання. Системний метод використовується для послідовного дослідження нормативного та законодавчого регламентування впровадження та використання елементів електронного судочинства. Метод статистичного аналізу було використано під час роботи з офіційними статистичними даними судових органів, міжнародними звітами органів ЄС, а також судовою практикою. Логіко-семантичний метод надав можливість виробити понятійно-категоріальний апарат, що використовувався у дисертаційному дослідженні. Методи аналізу та синтезу було використано для розроблення пропозицій щодо подальшого нормативного вдосконалення законодавства України з метою нормотворчого врегулювання та забезпечення функціонування української електронної системи правосуддя в умовах надзвичайних ситуацій світового масштабу, а також воєнного стану. Кібернетичний метод дозволив розглянути можливі шляхи вдосконалення української системи електронного судочинства шляхом інтеграції новітніх цифрових технологій штучного інтелекту.

Мета дисертаційного дослідження полягає у проведенні комплексного та системного аналізу організаційно-правових засад функціонування та розвитку електронного правосуддя як інструменту забезпечення доступу до суду в Україні та країнах Європейського Союзу.

В рамках дисертаційного дослідження було виконано такі завдання за темою дисертації: здійснено аналіз доктринальних підходів визначення поняття електронного правосуддя; проаналізовано ризики недотримання цифрової справедливості при використанні інформаційно-комунікаційних технологій; проаналізовано організаційно-правові засади функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи як української моделі електронного правосуддя; обґрунтовано перспективи та розроблено рекомендації щодо вдосконалення української системи електронного правосуддя шляхом інтеграції новітніх цифрових технологій штучного інтелекту; здійснено аналіз особливостей використання електронного правосуддя в Україні в умовах воєнного стану; визначено роль електронного судочинства в забезпеченні доступу до правосуддя в Україні в умовах поширення коронавірусної хвороби; розглянуто досвід впровадження та використання країнами Європейського Союзу систем електронного правосуддя та проаналізовано ефективність їх застосування під час пандемії COVID-19.

Відповідною гарантією достовірності та теоретичної обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих авторкою є вірно поставлена мета та завдання дослідження, логіка викладеного матеріалу. Виходячи з аналізу основної частини дисертації, мета роботи в ході виконання дослідження була досягнута, а дисертація є завершеною науковою кваліфікаційною працею.

Структура дисертації складається з анотації, списку публікацій здобувача, змісту, переліку скорочень, вступу, трьох розділів та семи підрозділів, загальних висновків та використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 253 сторінки, а список

використаних джерел налічує 316 найменувань. Справляє позитивне враження джерельна база роботи, що свідчить про системне і повне опрацювання проблеми і високий рівень наукової підготовки авторки, її наукову зрілість.

У *вступі* визначено існуючу проблему, обґрунтовано актуальність теми, визначено зв'язок із науковими програмами та темами; наведено мету, наукові завдання, методи дослідження, предмет та об'єкт досліджень; сформульовано наукову новизну й практичне значення отриманих результатів; наведено відомості щодо практичного значення одержаних результатів; наведено дані про публікації й апробацію роботи, визначено особистий внесок автора.

У *першому розділі* дисертації досліджено понятійно-категорійний апарат, який використовується у наукових дослідженнях та в національному законодавстві, а також у міжнародних правових актах щодо концепції електронного правосуддя, а саме: «електронне правосуддя», «електронне судочинство», «кіберправосуддя», «діджитал-правосуддя», «електронний суд», та запропоновано власне авторське визначення «електронного правосуддя». Проаналізовано, що широке впровадження та розвиток цифрових технологій, породжує необхідність введення в науковий обіг наступних понять: «цифрова компетентність у правосудді» та «цифрова справедливість». Дисертанткою виявлено та розкрито складові гарантії цифрової справедливості.

У *другому розділі* дисертації окреслено чотири ключові історико-правові етапи становлення сучасної системи електронного правосуддя України. Визначено рад переваг та певні негативні чинники функціонування та розвитку системи ЄСІТС, як української системи електронного правосуддя. В дисертації підняте та досліджене питання розширення меж інтеграції в систему електронного правосуддя новітніх і більш розвинених автоматизованих рішень, таких як штучний інтелект. На підставі проведеного дослідження досвіду країн Європейського Союзу у сфері використання штучного інтелекту окреслено дві можливі сфери їх впровадження: підтримка електронних судових систем та потенційна заміна суддів. Встановлено, що подальший розвиток та інтеграція новітніх цифрових технологій (включаючи технології штучного інтелекту) у систему правосуддя вимагатиме обов'язкового нормативного регламентування і закріплення процедури розроблення, проектування, впровадження та використання таких технологій у спеціальному законі про штучний інтелект, а також шляхом доповнення відповідними нормами процесуальні кодекси та Положення про ЄСІТС.

У *третьому розділі* дисертації проведено ґрунтовний аналіз ролі електронного судочинства в забезпеченні доступу до правосуддя в Україні в умовах воєнного стану та коронавірусної хвороби, а також розглянуто досвід країн Європейського Союзу при використанні ними цифрових технологій у судочинстві в період пандемії. Узагальнено існуючі та запропоновано авторські пропозиції для доопрацювання, функціонального вдосконалення та покращення систем електронного правосуддя країн ЄС та України.

Завершується дисертація розгорнутими *висновками*, що містять сформульовані власні авторські пропозиції і рекомендації, спрямовані на оптимізацію досліджуваної сфери суспільних відносин. Висновки дисертації є цілісними, логічними та обґрунтованими, відповідають меті за завданням дослідження й містять важливі теоретичні та практичні положення щодо вдосконалення функціонування та розвитку української системи електронного правосуддя.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій. Наукові дослідження вказують на те, що основні аргументи та висновки авторки є надзвичайно інноваційними. У дисертаційному дослідженні подано обґрунтовані та достовірні наукові

висновки, які або доповнюють сучасні уявлення вчених, або пропонують свіжі рішення щодо проблематики використання новітніх цифрових технологічних рішень в системах електронного правосуддя. Дисертантка вірно сформулювала елементи наукової новизни, які за кількістю та кваліфікаційними ознаками відповідають усім нормативним вимогам.

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес та можуть бути використані у: *науково-дослідній діяльності* – для подальшого опрацювання вирішення проблемних питань функціонування проблемних питань електронного правосуддя, а також для розроблення рекомендації щодо майбутніх напрямів та шляхів удосконалення електронної судової системи України шляхом впровадження технологій штучного інтелекту; *правотворчості* – під час вдосконалення законодавчого та нормативного регулювання, яке регулює чітко та послідовне регламентування використання цифрових технологій в судовій системі України; *правозастосовній діяльності* – для удосконалення практики забезпечення доступу до правосуддя шляхом повноцінного використання всіх елементів системи електронного правосуддя, в тому числі підсистем Електронний кабінет, Електронний суд, підсистеми ВКЗ, що дозволить здійснювати дистанційний електронний взаємозв'язок із судом; *навчальному процесі* – під час підготовки навчальних підручників і посібників, курсів лекцій, навчально-методичних матеріалів з дисциплін «Інформаційне право», «Судоустрій України», «Судове право».

Отже, дисертація може виступати теоретичною основою для проведення подальших науково-прикладних досліджень у сфері функціонування та розвитку української системи електронного правосуддя, в тому числі щодо подальшого її вдосконалення технологіями штучного інтелекту.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження викладено у семи опублікованих наукових працях, з яких три статті опубліковано у фахових наукових виданнях з юридичних наук, затверджених Міністерством освіти і науки України, одна стаття у науковому періодичному виданні іншої держави та три тези доповідей на конференціях.

Наукові положення, висновки та рекомендації дисертації відображено у публікаціях рівномірно за її розділами. Таке представлення результатів наукової роботи є достатнім. Кількість публікацій, обсяг, якість, повнота висвітлення результатів та розкриття змісту дисертації відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України. Зазначені публікації повною мірою висвітлюють основні наукові положення дисертації.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Дисертація Н. М. Ясельської є власним авторським дослідженням, у якому наукові положення, висновки та пропозиції обґрунтовано самостійно в результаті опрацювання значної кількості наукових джерел.

Мова та стиль написання дисертації відповідають прийнятому у науковій літературі та відповідають встановленим вимогам, які висуваються до наукової праці такого рівня, що забезпечує легкість та доступність сприйняття дисертації.

Отже, дисертація Ясельської Наталії Михайлівни на тему: «Електронне правосуддя як інструмент забезпечення доступу до суду в Україні та країнах Європейського Союзу» є самостійно написаною кваліфікаційною науковою працею, у якій відсутні порушення академічної доброчесності.

Питання для дискусійного обговорення та недоліки дисертації щодо її змісту та оформлення:

1. У підрозділі 2.1 «Загальна характеристика організаційно-правових засад функціонування системи електронного правосуддя в Україні» дисертантка виокремлює проблемні аспекти функціонування та використання вже функціонуючих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), серед яких окреслюється і проблематика забезпечення захисту персональних даних. При цьому, варто було б детальніше висвітлити цей проблемний аспект та доповнити практичними прикладами передової практики країн Європейського Союзу.

2. В підрозділі 1.2 «Цифрова справедливість як гарантія доступу до правосуддя в епоху новітніх технологій» авторкою окреслюються певні складові гарантії цифрової справедливості, серед яких виділяється «довіра суб'єктів використання технологій» (С. 69). При цьому, відповідний критерій формується на підставі дослідження, проведеного Довіле Борисе у 2022 році, яке направлене на з'ясування відношення різних категорій населення до цифрових технологій, що використовуються в судових системах. На нашу думку, виокремлення відповідної складової цифрової справедливості є досить суб'єктивним і дискусійним та такими, що потребує додаткового наукового аналізу.

3. З метою підвищення практичної значимості даного наукового дослідження, дисертантці, при проведенні правового аналізу європейських стандартів у сфері використання технологій штучного інтелекту (С. 100–102), варто було б розробити та запропонувати нормативно-правові зміни в національне законодавство в цій сфері. Наукова значущість роботи значно б підвищилася, якби авторка звернув увагу на це.

4. Більшість описаних дисертанткою прикладів систем, що функціонують на базі використання технологій штучного інтелекту у країнах Європейського Союзу (С. 106–109) наявно демонструють ефективність їх використання. Проте, практика далеко не однозначна. Наразі існують країни ЄС, які на законодавчому рівні заборонили використання систем із технологіями штучного інтелекту (до прикладу, Франція), через їх здатність до дискримінації та упередженість. Отже, дисертантці варто було більше уваги приділити дослідженню можливих ризиків використання новітніх цифрових технологій.

5. У підрозділі 3.3 дисертантка заглиблюється в дослідження ефективності впровадження електронного правосуддя в країнах Європейського Союзу під час пандемії. Спираючись на досвід цих країн, авторка пропонує різні пропозиції щодо вдосконалення та покращення систем електронного правосуддя. Однією з ключових пропозицій Н. М. Ясельською окреслюється необхідність кращого нормативного регламентування процедури використання елементів системи електронного судочинства в процесуальних кодексах (С. 207). І хоча з цією пропозицією важко не погодитися, проте дисертантці необхідно не лише визнати необхідність таких удосконалень, а й надати рекомендації чи пропозиції для відповідних змін.

Водночас, вищенаведені зауваження істотно не впливають на високі здобутки роботи, що є новим, актуальним та змістовним дослідженням та й носять переважно дискусійний характер.

Загальні висновки. Дисертація на тему «Електронне правосуддя як інструмент забезпечення доступу до суду в Україні та країнах Європейського Союзу» є завершеною, самостійно підготовленою кваліфікаційною науковою працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані та практично цінні результати, що вирішують важливе наукове завдання.

Актуальність обраної теми дисертації, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна та повнота викладу в опублікованих працях повністю відповідають вимогам Міністерства освіти і науки України. У дисертаційному дослідженні Ясельської Наталії Михайлівни відсутні порушення академічної доброчесності.

Таким чином, дисертація на тему: «Електронне правосуддя як інструмент забезпечення доступу до суду в Україні та країнах Європейського Союзу» відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261, наказу МОН України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор Ясельська Наталія Михайлівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

**Професор кафедри
адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів
і природокористування України,
кандидат юридичних наук, доцент**

Олена УЛЮТИНА

